

Vasile D. Țâra

O CONTROVERSĂ FILOLOGICĂ: PATERNITATEA
ISTORIEI ȚĂRĂII RUMÂNEȘTI, ATRIBUITĂ STOLNICULUI
CONSTANTIN CANTACUZINO

După mai bine de un secol și jumătate de la prima editare a *Istoriei Țării Rumânești*, întru care se cuprinde numele ei cel dintâi și cine au fost lăcuitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpânit până în vremile de acum, cum s-au tras și stă, considerată a fi cea mai valoroasă dintre scrierile istorice muntenești din epoca veche, problema paternității acestui text continuă să rețină atenția specialiștilor, ultima și cea mai amplă dintre contribuții fiind recenta carte a distinsului filolog ieșean N. A Ursu: *Paternitatea ISTORIEI ȚĂRĂII RUMÂNEȘTI, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic* (Iași, Ed. Cronica, 2009, 249 p.).

Întrucât bibliografia privitoare la acest subiect cuprinde numeroase lucrări semnate de specialiști bine-cunoscuți în cercetarea istoriografiei și a culturii românești scrise¹, nu ne propunem să analizăm aici părerile controversate și argumentele invocate de cei care le-au susținut, ci ne vom concentra atenția supra recentului studiu al reputatului filolog ieșean, care vine în contradicție cu tot ceea ce s-a scris până acum pe această temă, inclusiv cu ceea ce a susținut Domnia Sa în studiile publicate înainte de apariția acestei cărți.

Autor al unei opere științifice impresionante prin valoare, întindere și originalitate, profesorul N.A. Ursu ne oferă în ultima sa carte un model de cercetare filologică minuțioasă, extrem de bine documentată și exemplară în privința metodei și a tehnicii de investigație, ceea ce îi permite să formuleze concluzii surprinzătoare în legătură cu ce s-a spus și cu ce ar trebui să admitem referitor la această dificilă și controversată problemă de istorie culturală.

Valoarea științifică și literară a *Istoriei Țării Rumânești*, în raport cu celelalte cronici muntene, a stimulat interesul cercetătorilor pentru aflarea autorului care, prin această scriere istorică, putea dobândi un loc însemnat între cărturarii vechii noastre culturi. În prima secțiune a cărții Domniei Sale, N.A. Ursu face un *Scurt istoric al chestiunii* (p. 7–25), din care aflăm toate părerile exprimate până acum.

¹ Vezi, între altele, sintezele făcute de Otilia Dragomir (*Istoria Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ediție critică..., București, Editura Academiei, 2006, p. 19–24) și N.A Ursu (*op. cit.*, p.7–25).

Astfel, B.P. Hasdeu credea, fără să aducă argumente doveditoare, că autorul cronicii este Nicolae Milescu Spătarul², părere pe care o reafirmă în 1872³, ca ripostă la rezervele formulate de M. Kogălniceanu în *Cronicele României sau letopisetele Moldovei și Valahiei*, vol. I (București, 1872, p. XIX), unde, respingând părerea lui B. P. Hasdeu, acesta consideră că autorul este „un român de peste Olt”, opinie împărtășită și de V. A. Urechia⁴.

Primul care încearcă să identifice autorul acestei scrieri analizând limba și stilul cronicii, dar luând în seamă și unele informații de istorie socială și culturală, este Aron Densușianu⁵, care ajunge la concluzia că *Istoria Țării Rumânești* aparține mitropolitului Teodosie Veștemeanul, ardelean emigrat în Muntenia. I.G. Sbiera contestă, însă, această paternitate⁶ și avansează ideea că autorul ar putea fi unul dintre boierii: Hrizea vistierul, Ivașcu Băleanu ori Staicu Merișanu, toți adversari ai familiei Cantacuzinilor.

Cel care a exprimat o părere aproape unanim acceptată a fost Nicolae Iorga. În 1899, savantul român, întemeindu-se pe un pasaj dintr-o scrisoare a stolnicului Constantin Cantacuzino, trimisă, în anul 1694, contelui italian Luigi Ferdinando Marsigli, unde boierul muntean își mărturisea intenția de a scrie o istorie a românilor, dar și pe faptul că textul cronicii era scris într-un limbaj elevat, cu o sintaxă savantă, precum și pe informația istorică vastă și pe atitudinea critică a celui care a scris-o față de sursele de informare utilizate, ajunge la concluzia că autorul *Istoriei Țării Rumânești* este „cel mai învățat dintre muntenii cari [o] puteau scrie între 1667 și 1669, [...] un om de cultură elenică, știind însă latinește și italienește, crescut într-o școală din Italia, deci în Padova, singura universitate italiană frecventată de greci și de grecizanți, de orientali în genere”⁷. Acesta nu putea fi altul decât stolnicul Constantin Cantacuzino.

Datorită acestei scrieri și mărturiilor din epocă privind faima de erudit pe care o avea între contemporani, precum și contribuția pe care a avut-o la colaționarea și pregătirea pentru tipar a textului *Bibliei de la București* (1688) și a altor traduceri religioase, Constantin Cantacuzino a fost așezat alături de Dimitrie Cantemir în panteonul culturii noastre din epoca veche.

În această împrejurare era greu, dacă nu chiar riscant, să-i mai conteste cineva calitatea de autor al cronicii în discuție. Și totuși, această mare și temerară

² „Satyrul”, I, 1866, nr. 13.

³ „Columna lui Traian”, III, 1872, p.274–275.

⁴ „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II, 1884, p. 65–82.

⁵ Vezi *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1885, p. 171, ed. a II-a, Iași, 1894, p. 218.

⁶ *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, 1897, p. 222–227.

⁷ Vezi N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom. XXI, 1898–1899, extras, p. 85, apud N.A. Ursu, *op cit.*, p. 9.

îndrăzneală și-au asumat-o Dimitrie Onciul⁸, Al. T. Dumitrescu⁹, care îl indică pe Daniil Panonianul drept autor al *Istoriei Țării Rumânești*, și P.V. Haneș¹⁰, care încearcă să acrediteze părerea lui B.P. Hasdeu, conform căreia autorul cronicii ar fi Nicolae Milescu Spătarul.

În anul 1982, bine-cunoscutul filolog Neculai A. Ursu redeschide discuția privitoare la acest subiect, publicând studiul *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* („Cronica”, XVII, 1982, nr. 32, p. 5, 8, și nr. 33, p. 5, 8), pe care îl completează cu unul mai amplu: *Din nou despre paternitatea Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* („Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol», XXV, 1988, partea a II-a, p. 439–450). Cu excepția lui Ștefan S. Gorovei, care admite paternitatea lui Teodosie Veștemeanul¹¹, ceilalți cercetători care au participat la discuție au respins părerea și argumentele filologului ieșean¹².

În 2009, după zece ani de minuțioase investigații suplimentare, profesorul N.A. Ursu a publicat cartea pe care o prezentăm, unde le răspunde ferm și temeinic documentat celor care i-au contestat părerea, dar mai cu seamă expune și argumentează pe larg un nou punct de vedere: autorul cronicii este logofătul Ion Frâncul, colaborator apropiat al stolnicului Constantin Cantacuzino în cancelaria domnească și al mitropolitului Teodosie Veștemeanul în cancelaria mitropolitană. Această schimbare de opinie este numai parțial diferită de cea anterioară, pentru că se referă doar la autorul *Foletului novel*, nu și la faptul că acesta a redactat și *Istoria Țării Rumânești*, ipoteză pe care cercetătorul ieșean și-a întemeiat, de la început, întreaga teorie privitoare la subiectul în discuție Chiar dacă ar părea surprinzătoare, această modificare de atitudine și de părere este o dovadă grăitoare de probitate științifică, obligatorie în cercetarea filologică, deoarece, așa cum spunea Ioan Bogdan, „În istoriografie, mai mult decât în orice altă știință, erorile sânt greu de evitat; ca să ajungi, însă, la adevăr, trebuie să ai curajul de a le săvârși și dorința statornică de a le îndrepta”¹³.

Posesor al unei vaste informații în domeniul cercetării filologice și al culturii românești scrise, înzestrat cu un impresionant spirit de observație și de analiză științifică a textelor cu probleme filologice litigioase, savantul ieșean a căutat și a

⁸ „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom. XXIX, 1907–1908, p. 578.

⁹ Vezi *Contribuții la istoriografia românească veche*, în vol. omagial *Lui Ion Bianu*, București, 1916, p. 227–255.

¹⁰ „Glasul Bisericii”, XXIII, 1964, nr. 5–6, p. 437–465.

¹¹ Vezi Ștefan S. Gorovei, *Argumentele paternității*, în „Luceafărul”, XXXI, 1988, nr. 52, p. 2.

¹² Vezi Al. Duțu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 252–253; Radu Șt. Ciobanu, *Un istoric al unității naționale*, în „Luceafărul”, XXXI, 1988, nr. 44, p.1, 4; Andrei Pippidi, *Istoria Țării Rumânești, autorul și data ei*, în „Revista de istorie”, XLII, 1989, nr. 12, p. 1209–1224; Otilia Dragomir, *Studiu filologic la Istoria Țării Rumânești*, ed. cit., p. 19–28.

¹³ Acest text a fost așezat de N. A. Ursu, ca motto, la începutul cărții Domniei Sale (p. 7).

propus noi soluții, bazate pe argumente plauzibile, pentru stabilirea paternității a numeroase texte românești anonime și chiar de a schimba păreri devenite certitudini privind paternitatea unor texte majore ale scrisului românesc, precum *Letopisețul Țării Moldovei*, atribuit lui Grigore Ureche, poemul în proză *Cântarea României*, atribuit lui Alecu Russo, ori, ca în cazul de față, *Istoria Țării Rumânești*, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino.

Pornind de la părerea lui Aron Densușianu, întărită și de o afirmație a lui Samuil Micu, pentru care propune însă o altă interpretare (vezi p. 10–12), N.A. Ursu atacă, în 1982, teoria lui N. Iorga privitoare la paternitatea *Istoriei Țării Rumânești*, bazându-se îndeosebi pe similitudinile de limbă și de stil dintre această scriere și *Foletul novel*, pe care îl atribuia atunci mitropolitului Teodosie Veștemeanul.

În recenta sa carte, filologul ieșean reiterează părerea că autorul *Foletului novel* este și autorul *Istoriei Țării Rumânești*, dar cel care a tradus și a prelucrat calendarul pentru domnitorul Constantin Brâncoveanu este logofătul Ion Frâncul, care semna și Ioan Romanul, colaborator apropiat al stolnicului Constantin Cantacuzino și al mitropolitului Teodosie Veștemeanul.

Pentru demonstrarea acestei opinii, Domnia Sa recurge la argumente grafologice, lingvistice, stilistice și de istorie socială și culturală, pe care le identifică și le pune în valoare printr-un imens efort de cercetare și de analiză filologică, nemaîntâlnit până acum în literatura de specialitate românească. De data aceasta, autorul întreprinde o cercetare complexă și aprofundată a tuturor textelor care prezintă similitudini filologice și de altă natură cu *Istoria Țării Rumânești*, și anume: *Foletul novel*, prefețele a cinci cărți bisericești, semnate de mitropolitul Teodosie, dar scrise de altcineva, scrisoarea trimisă de Teodosie Veștemeanul patriarhului Adrian al Moscovei și cea trimisă de Constantin Cantacuzino contelui Marsigli, unele dintre însemnările de pe cărțile din biblioteca stolnicului, *Testamentul lui Dona Pepano* etc.

În capitolul al II-lea, intitulat *Cine este Ioan Romanul (alias Ion Frâncul)*, traducătorul *Foletului novel*, care constituie partea cea mai întinsă a cărții (p. 26–175), bazându-se mai cu seamă pe argumente grafologice, dar și istorice sau lingvistice, precum și pe interpretarea inedită a unor documente cunoscute sau necunoscute până acum, N.A. Ursu acreditează ideea că Ioan Romanul este una și aceeași persoană cu logofătul Ion Frâncul, probabil descendent al unei familii de ardeleni stabiliți în Oltenia.

Supunând unui examen grafologic detaliat o seamă de documente scrise, cu certitudine, de Ion Frâncul și altele atribuite stolnicului Constantin Cantacuzino sau mitropolitului Teodosie, autorul ajunge la concluzii diferite față de cele cunoscute până acum, și anume:

1. grafia *Foletelor* pe anii 1693 și 1701 și a însemnărilor ce poartă semnătura logofătului Ion Frâncul este identică;

2. unele acte din *Condica sfântă a mitropoliei Țării Românești* din perioada 1668–1698 „au multe particularități grafice specifice scrisului din *Foletele* pe anii 1693 și 1701, traduse și copiate de Ioan Romanul, alias Ion Frâncul” (p. 54);

3. cartea de blestem a mitropolitului Teodosie, din 21 aprilie 1669, este „cel mai elocvent act scris de Ion Frâncul” ca logofăt în cancelaria mitropoliei muntene (p. 65);

4. unele cuvinte glosate pe marginea ms. 45 al *Vechiului Testament* reprezintă o dovadă „incontestabilă că Ion Frâncul este persoana necunoscută care a colaționat, împreună cu grămăticul Nicola”, această copie (p. 94), utilizată la editarea *Bibliei de la București*;

5. tot grafia confirmă ipoteza că Ion Frâncul a redactat unele scrisori, în română și slavonă, semnate de mitropolitul Teodosie, ca și dedicația făcută în numele domnitorului Constantin Brâncoveanu pe un exemplar al *Bibliei*, trimis mitropolitului Dosoftei, aflat în exil.

După 1690, logofătul Ion Frâncul ajunge sub directa subordonare a stolnicului Constantin Cantacuzino. În această calitate, el redactează, în numele stolnicului, mai multe scrisori și documente. Având și acces la cărțile din biblioteca demnitarului muntean, logofătul iubitor de lectură a făcut însemnări pe unele dintre cele pe care le-a citit. Examenul grafiei îi oferă și de data aceasta filologului ieșean argumentele necesare pentru a dovedi paternitatea lui Ion Frâncul asupra acestor texte, considerate de alții ca aparținând stolnicului Constantin Cantacuzino.

Surprinzătoare și relevante pentru acribia și onestitatea investigației întreprinse de autorul acestei cărți sunt constatările și apoi concluziile la care ajunge după reexaminarea variantei originale a scrisorii și a anexelor acesteia trimise de stolnic, în 1694, contelui L.F. Marsigli. Domnia Sa constată că în volumul *Operele lui Constantin Cantacuzino*, editat de N. Iorga în 1901, acesta „nu a mai reprodus scrisoarea din 4 martie 1694, semnată [s.a.] de Stolnic, iar după anexa intitulată *Alle petitioni dell' Illustrissimo Signor Luigi Conte Marsigli...*, scrisă în numele Stolnicului, dar neseminată [s.a.] de el, a reprodus semnătura acestuia aflată în scrisoarea din 4 martie 1694. Procedând astfel, N. Iorga a comis în ediția din 1901, probabil neintenționat, o *mistificare* [s.a.], care a putut induce în eroare, cum s-a și întâmplat, pe mulți cercetători” (p. 140). Așadar, textul original atestă faptul că „anexa scrisorii Stolnicului din 4 martie 1694 [...], deși conține unele fraze scrise în numele său, nu a fost redactată, nici scrisă și semnată de el” (p. 169).

Examenul grafologic¹⁴ și unele fapte de limbă și de stil îl conduc pe cercetător la concluzia că și documentul anexat scrisorii adresate contelui italian a fost redactat de Ion Frâncul.

Prin același procedeu, autorul demonstrează că „*Testamentul lui Dona Pepano* nu este nici tradus, nici scris de stolnicul Constantin Cantacuzino”, ci de logofătul Ion Frâncul (p. 171–175), iar „afirmația făcută de Stolnic, sau în numele lui, că el a tradus și a scris testamentul este, bineînțeles, o *mistificare* [s.a.], care l-a indus în eroare pe N. Iorga” (p. 175).

¹⁴ Vezi, mai ales, fig. 108–174, p. 123–168.

În capitolul al III-lea, autorul își motivează convingerea că „*Istoria Țării Rumânești* nu poate fi opera stolnicului Constantin Cantacuzino” (p. 176). În favoarea acestei păreri, Domnia Sa invocă mai întâi comentariile denigratoare la adresa grecilor, „incompatibile cu originea etnică grecească a Stolnicului și cu calitatea sa de Cantacuzin” (vezi p. 176–181), iar apoi un mare număr de „comentarii și particularități stilistice și lingvistice comune traducerii *Foletului novel*, prefetelor semnate de mitropolitul Teodosie la cele cinci cărți și *Istoriei Țării Rumânești*” (vezi p. 182–231). Chiar dacă, la o primă vedere, unele fapte de limbă și de stil invocate de autor ar putea fi considerate mai puțin sau chiar deloc convingătoare, pentru că se regăsesc și în alte scrieri din perioada veche, așa cum obiecta și Otilia Dragomir, referindu-se la studiile anterioare ale filologului ieșean, nu pot fi totuși ignorate sau minimalizate, pentru că, așa cum precizează N.A. Ursu, concordanțele „lingvistice și stilistice în stabilirea unei paternități literare, metodă clasică în filologie, [...] nu trebuie privite difuz, căci *stilul* [s.a.] unei persoane care practică în mod obișnuit scrisul se constituie prin *selecție, opțiune* [s.a.], și devine cu timpul *manieră* [s.a.] de a scrie. Ca atare, nu este obligatoriu ca particularitățile lingvistice și stilistice să aparțină *în mod exclusiv* [s.a.] textelor comparate, ci să aibă un grad cât mai înalt de *specificitate* [s.a.], atât în textul cu paternitate cunoscută, cât și în textul anonim pe care îl atribuim aceluiași autor. Iar gradul de specificitate al particularităților respective este indicat nu numai de frecvența lor în textele comparate, ci și, mai ales, de specificul gramatical, de ingeniozitatea construcțiilor și de expresivitatea lor” (p. 22).

La capătul acestei impresionante demonstrații de virtuozitate filologică, dobândită de-a lungul unei vieți exemplar dedicate acestui domeniu de cercetare, învățatul ieșean formulează, în termeni categorici, concluzia că, „fără nici o îndoială, acest început de istorie a românilor este *opera logofătului Ion Frâncul* [s.a.], traducătorul *Foletului novel*, nu a stolnicului Constantin Cantacuzino” (p. 232).

Desigur, acest punct de vedere nu va fi adoptat cu ușurință de toți specialiștii în domeniu, de vreme ce mai bine de un secol paternitatea stolnicului Constantin Cantacuzino asupra acestei scrieri de primă însemnătate pentru literatura și istoriografia noastră veche a fost acceptată și, până de curând, apărată, uneori cu vehemență, dar insuficient de argumentat. Probabil că vor urma și alte studii referitoare la această controversată problemă a filologiei românești, întreprinse cu metode și mijloace tradiționale și moderne de investigație, extinse și la celelalte cronică anonime din vremea lui Constantin Brâncoveanu, poate că se vor găsi documente și se vor face interpretări noi cu privire la relația stolnicului cu mitropolitul Teodosie și cu Ioan Romanul (alias Ion Frâncul) și a tuturor celor trei cu învățații Miron și Nicolae Costin, dar și cu acei cronicari munteni care au scris texte similare. S-ar putea ajunge chiar la ipoteza că logofătul Ion Frâncul, „mâna dreaptă” a stolnicului în cancelaria domnească și a mitropolitului Teodosie în cancelaria mitropoliei muntene, a colaborat cu cei doi și în calitate de secretar personal, care a consemnat în scris ceea ce ei dictau, așa cum se proceda frecvent și în alte locuri, iar uneori continua sau revizua, cu sau fără acordul celor pe care îi slujea, textele scrise după dictare.

Fie că va fi admisă, fie că va fi contestată, mai ales din motive subiective ori din inerție, lucrarea profesorului N.A. Ursu va rămâne un model de investigație filologică pentru toți cei care își vor asuma dificila sarcină de a stabili paternitatea numeroaselor texte anonime din cultura românească scrisă.

A PHILOLOGICAL CONTROVERSY: THE PATERNITY OF THE HISTORY OF THE ROMANIAN COUNTRY, ATTRIBUTED TO CONSTANTIN CANTACUZINO

(Abstract)

The scientific dispute regarding the author of *The History of the Romanian Country* goes back for over a century. This historical work, only partially achieved, has been preserved in five manuscript copies from around mid 18th century, and has been attributed to several scholars from that period. The most well-known opinion belongs to Nicolae Iorga, the scholar that, based on historical information found in documents, has attributed the chronicle to Constantin Cantacuzino.

In his book, *The Paternity of The History of the Romanian Country. A Philological Study* (Iași, Ed. Cronica, 2009, 249 p.), the reputable linguist N.A. Ursu has recently revealed that the real author of the text is Ioan Frâncul, the very same person that translated *Foietul novel* and signed it with the name Ion Romanul. The research is built upon substantiation from fields such as graphology, linguistics, stylistics and history.

Cuvinte-cheie: paternitate, grafologie, filologie, lingvistică, stilistică, istorie.

Key-words: paternity, graphology, philology, linguistics, stylistics, history.

*Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Str. Vasile Pârvan nr. 4*